

ВПЛИВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК ПОДРУЖНИХ ВЗАЄМИН

Мирослава ГАСЮК

Copyright © 2002

Суспільна проблема. У психології сім'ю розглядають як цілісне утворення, тому її дослідження вимагає втілити системну методологію, що комплексно аналізує функції та динаміку творення цієї соціальної інституції. Розширення сфери підходів до вивчення взаємовідносин у родині і внесення нових чинників, що дієво впливають на функціонування цієї складної системи, дає змогу ґрунтовніше спрогнозувати розвиток подій у сім'ї в тому чи іншому конкретному випадку.

Мета повідомлення – обґрунтувати механізми гендерної соціалізації особистості та спрогнозувати її вплив на розвиток особистісних взаємовідносин у подружжі.

Авторська ідея: мужність та жіночність не протистоять одне одному: кожна людина може мати як маскулітні риси, так і фемінні, тому особистість, яка адекватно застосовує риси андрогінної поведінки у повсякденному житті, має кращі шанси адаптуватися в сучасному світі.

Сутнісний зміст: проаналізовані явища гендерної соціалізації; окреслені тенденції становлення особистостей чоловіків і жінок із вузьким спектром психологічних рис; виявлені соціально-психологічні умови дії певних установок, соціальних норм, соціаль-

ного сприйняття і самосприйняття, а також описаний вплив стійких історичних та культурних традицій в українському суспільстві.

Ключові слова: *гендер, гендерна соціалізація, гендерні стереотипи, нормативний та інформаційний тиск, гендерні ролі, андрогінія.*

Поняття гендеру ввійшло у вжиток із соціології і визначає, на відміну від біологічної, соціально-рольовий статус, соціальну стать людини у контексті базових вимірів соціокультурної структури суспільства.

Наукова література пропонує декілька концепцій гендеру, що зумовлено як відносною новизною гендерного підходу (перші ґрунтовні розв'язки з'явилися близько двадцяти років тому), так і складністю самого феномена. Загальним вихідним положенням для них є виокремлення понять "стать" (sex) і "гендер" (gender). Стать – термін, що означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному за репродуктивною ознакою), на підґрунті яких вони розмежовуються на чоловіків і жінок; він вживається тільки стосовно характеристик і поведінки, котрі впливають безпосередньо із біологічних відмінностей між представниками обох статей. Поняття "гендер" – складний

соціокультурний конструкт, що відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних та емоційних рисах-параметрах між, власне, чоловічим і жіночим. Здебільшого гендер розуміють як організовану модель соціальних взаєностосунків у системі “жінка – чоловік”, яка становить не тільки зміст їхнього спілкування і взаємин у сім’ї, а й визначає характер соціальних міжособових стосунків в основних інституціях суспільства [1]. Тому гендер – це один із базових вимірів соціальної структури соціуму, що разом з іншими соціодемографічними і культурними характеристиками – раса, клас, вік, – зорганізовує соціосистему. Масове відтворення гендерної свідомості на рівні індивідів підтримує засновану за ознакою статі соціальну структуру. Ось чому коріння багатьох гендерних відмінностей варто шукати в культурних традиціях та соціалізації, і тільки їх менша частка залежить від уроджених, біологічних відмінностей між чоловіком і жінкою.

Очевидно, що гендер як соціальний феномен має неоднозначний смисл, поєднуючи значну кількість компонентів, які можна розмежувати на дві основні складові гендеру: а) як соціального інституту і б) як індивідуального статусу [2]. Перша підгрупа містить:

– *гендерні статуси*, що соціально нав’язані суспільним оточенням як соціостатеві ролі, норми та експектації;

– *гендерний розподіл праці*, тобто розмежування суспільної та домашньої праці між членами суспільства, котрі є носіями різних гендерних статусів;

– *гендерно визначене родинне підпорядкування*, як набір прав і можли-

востей для кожного гендерного статусу в сімейній (родинній) ієрархії;

– *гендерні біологічні (статеві) сценарії поведінки*, а саме нормативні взірці сексуального бажання і статевої дії, що закріплені за конкретним гендерним статусом;

– *гендерні якості особистості*, передусім комбінаційне поєднання характерних рис, які визначають певний набір почуттів і поведінки членів різних гендерних статусів;

– *гендерну ідеологію*, яка виправдовує існування гендерних статусів, особливо їх різної оцінки в суспільстві;

– *гендерний імідж (образ дії і поведінки)*, що передбачає культурну репрезентацію перед гендером його тілесності у символічній формі й творах мистецтва, які репродукують і легітимізують гендерні статуси.

Гендер щодо індивіда змістово обіймає:

– *біологічну стать*, яка визначається з моменту народження й заснована на наявності певних геніталій;

– *гендерну ідентичність* – особисте осмислення і прийняття своєї приналежності до певної статі;

– *гендерний шлюбний і репродуктивний статус*, що відображає виконання чи відмову від шлюбу, дітонародження, батьківських ролей;

– *гендерні сексуальні орієнтації*, тобто соціально й індивідуально прийняті взірці сексуальних почуттів, бажань, їх практичне втілення та ідентифікація з ними;

– *гендерну особистість*, для якої характерні інтерналізовані моделі соціально прийнятних почуттів, емоцій, переживань, які зміцнюють сімейні структури, материнство й батьківство;

– *процес щодо виробництва гендеру* як такої соціальної практики у

вивченні статевої поведінки, коли переважають гендерно забарвлені взаємостосунки у просторі певного соціально бажаного статусу;

– *гендерну презентацію*, а саме показу, демонстрації себе як особистості з певними гендерними якостями через засоби одягу, косметики, прикрас й інших інформаційно значущих (тілесних) маркерів [2].

Шон Берн, досліджуючи проблему гендерної соціалізації, розглядає особистість як носія гендерних норм, що засвоєні нею у суспільстві [3]. Відтак увага дослідниці зосереджується на дієвості соціальних норм і культурних традицій, які формують свідомість людини, її погляди, поведінку, а почасти і стиль життя.

Увесь життєвий цикл людини, тобто інтервал між народженням і смертю, проходить у тісному зв'язку з родиною на різних стадіях її існування: спочатку, це батьківська родина, пізніше – власна. Сім'я – основне джерело формування особистості. Водночас остання самодостатньо у єдності з іншими членами, формує характерні риси родинного середовища. Вона є першим інститутом соціалізації, де відбувається первинне засвоєння всіх чи майже усіх соціальних ролей, здійснюється їх початкова апробація [4].

На думку соціальних психологів, сукупність норм, які несуть кожній статі узагальнювальну інформацію про відповідні психосоціальні властивості, називаються гендерними ролями [3, с. 31]. Це вихідно ті аспекти чоловічого й жіночого, що спричинені як біологічними, так і соціальними чинниками. У цьому сенсі також говорять про гендерний стереотип як важливу складову низки соціальних

норм: у кожного індивіда є уявлення про те, що чоловікам і жінкам властиві певні набори конкретних якостей і моделей поведінки, а також те, що більшість людей дотримується аналогічного погляду і, зазвичай, чітко розрізняє правильну та неправильну поведінку представників кожної статі [3, с. 35]. Між тим зрозуміло, що основними причинами дотримання більшістю людей гендерних канонів є нормативний та інформаційний тиск найближчого оточення. Причому перший описує механізм адаптації особи до суспільних чи групових очікувань, тому відіграє важливу роль у засвоєнні гендерних ролей (прикладом цього тиску є негативна реакція батьків на ігри своїх дітей, які характерні для протилежної статі); другий, – розширюючи наші знання про себе і про світ, орієнтує на використання інформації під час дотримання тієї чи іншої позиції під час вирішення важливих соціальних питань. Природно, що свою поведінку в гендерному відношенні індивід вважає правильною тільки тоді, коли спостерігає її у членів референтної групи (зокрема, сім'ї), що сутнісно становить зміст соціальної верифікації [3, с. 38].

Оскільки для людської психіки властиво економити час і сили, то й дотримання тенденції підкорятися соціальним нормам у певній ситуації економить мислення: усе, що вимагається, – це виявляти соціально очікувану поведінку. Так відбувається і з гендерними сімейними нормами, котрі більшість людей приймають не усвідомлено, поза сумнівом. Не дивно, що сучасна сім'я переважно має традиційний для західної культури патріархальний устрій. Водночас

окремі науковці вважають, що наше суспільство є патріархально-матріархальним, оскільки соціальний статус жінки в ньому дуже високий і постійно зростає [4, с. 19]. Однак визаним головою родинного сімейства здебільшого визнається фізично сильніший за матір батько, обов'язок якого – захист сім'ї від усіляких зовнішніх небезпек. Він частково чи повністю забезпечує сім'ю засобами для існування, щиро віддаючи любов дітям і матері [5].

Рольовий спектр жінки-матері останнім часом дещо змінився. Коротко його можна охарактеризувати так: мати повинна відповідати взаємністю на кохання чоловіка, народжувати дітей, дарувати материнську любов і турботу, вести домашнє господарство. Вона може бути зайнята будь-чим, що приносить матеріальний прибуток, поділяючи з чоловіком відповідальність за зміцнення сім'ї. Виховання й навчання дітей – священний обов'язок обох батьків [5].

Соціальні норми й соціалізація сучасного суспільства, на жаль, не формують повною мірою мужніх чоловіків та довершено жіночних жінок. Психолог Сандра Бем указує на те, що мужність і жіночність не протистоять одне одному, тому кожна людина одночасно може мати як маскулінні, так і фемінні риси [3, с. 72]. Більше того, нині навіть бажано бути андрогінним чи андрогінною, тобто володіти кращими якостями обох статевих ролей.

Проблему виходу за межі консервативних соціально-психологічних стереотипів, задля повної самореалізації особистості, яка вимагає поєднання аспектів фемінності та маскулінності, висвітлює О. Завгородня [6, с. 35].

Дослідниця вказує на логічний розвиток цих психологічних конструктів залежно від розуміння їх, як дихотомічних нормативів, коли будь-яке відхилення від їхніх змістових канонів сприймалося як виявлення патології, помірною континуума маскулінно-фемінних властивостей. Ідея андрогінії є плідною за умови теоретичної розробки понять маскулінності й фемінності і відмови від традиційної поляризації та емпіризму у трактуванні їх природи [6, с. 36].

До 70-х років прояви маскулінних рис у жінок і фемінних у чоловіків були для психологів джерелом хвилювання, а серед людей, далеких від психології, таке розуміння широко розповсюджене й понині. Однак результати досліджень не підтверджують факт, що відхилення від статево-рольових стандартів спричинює психологічну девіацію. Основоположник гуманістичної психології А. Маслоу, вивчаючи самоактуалізацію особистості, вказував на зв'язок між психологічним здоров'ям людини та її здатністю до внутрішньої самокомунікації з-поміж чоловічим та жіночим вихідними складовими [7, с. 157]. С. Бем у зв'язку з цим підкреслює, що душевне здоров'я не повинно мати гендеру, а андрогінія позитивно впливає на наш психологічний стан, оскільки виявлений її вплив на ситуативну гнучкість (тобто здатність зосереджуватися на інтересах інших залежно від ситуації, обставин), високу самоповагу, мотивацію досягнень, належне виконання батьківської ролі, суб'єктивне відчуття благополуччя [1]. Крім того, психологічне пізнання сімейних взаєностосунків дало змогу виявити високий ступінь задоволеності шлюбом андрогенів, на

противагу від членів тих сімей, у яких хоча б один партнер є статево типізованим [3, с. 71–72].

Шон Берн визначає три основні типи підпорядкування гендерним нормам [3, с. 41]. Проведений нами аналіз проблеми показав доцільність виокремлення ще двох типів – непідкорення й андрогінної поведінки. Вказана типологія подана у вигляді таблиці, де типи охарактеризовані нами з погляду взірця відповідної моделі поведінки, внутрішнього прийняття гендерної норми, підкорення нормативному тиску (страх соціального покарання), а також передачі гендерних ролей наступним поколінням (**табл. 1**). Кожному із виділених типів притаманні такі ознаки:

– *поступливість*: підпорядкування соціальним нормам, за якого людина не приймає їх, але співвідносить свою поведінку з ними задля уникнення покарання й отримання соціального схвалення;

– *схвалення, інтерналізація*: підпорядкування соціальним нормам за умови їх повного прийняття;

– *ідентифікація*: підпорядкування соціальним нормам у ситуації, коли внутрішнє Я індивіда повторює дії рольової моделі;

– *непідкорення*: відкидання соціальних норм незалежно від моделі соціальної поведінки;

– *андрогінія*: у поведінці індивіда наявні рольові моделі представників обох статей.

Розглянемо кілька модельних ситуацій поведінки особистості залежно від типу підпорядкування особистості гендерним нормам.

Поступливість. Молода жінка Ірина відвідує разом із чоловіком своїх батьків. Удома прийнято за норму, що жінка має подати чоловікові їсти, прибрати за ним тощо. І хоча Ірина не вважає це правильним, але щоб не відчутти осуду батьків, діє так, як від неї очікують. Чоловік лише підіграє Ірині. Свого сина вони залучають як до “чоловічої”, так і до “жіночої” роботи у веденні домашнього господарства.

Інтерналізація. Юлія упевнена, що жінка мусить знати “своє місце”. Чоловіку вона не перечить, виконує всі його накази і догоджає йому, тому що він “годувальник”, хоча у неї самої досить прибуткова робота. Бюджетом керує Юлія, але без дозволу чоловіка нічого цінного не купує. Вона не просто підкоряється цій нормі, а внутрішньо приймає її. Коли її

Таблиця 1

Типи гендерної соціалізації

Тип підпорядкування гендерним нормам	Взірець моделі поведінки	Внутрішнє прийняття	Підкорення нормативному тиску	Передача гендерних ролей наступним поколінням
Поступливість	є	немає	є	є/немає
Схвалення (інтерналізація)	є	є	немає	є
Ідентифікація	є	є/немає	є/немає	є/немає
Непідкорення	є/немає	є/немає	є/немає	є/немає
Андрогінія	є	немає	немає	немає

донька вийшла заміж, вона розповіла їй “істини” сімейного життя: “Чоловік краще знає”, “Будь мудрішою, не переч йому” тощо.

Ідентифікація. Люба – ділова жінка, вона з легкістю увійшла у роль: манери, поведінка, владний голос, себто все, як у її улюбленої героїні фільму. Удома вона інша: романтична, ніжна, турботлива, батько не раз говорив їй, що вона копія матері в молодості. Люби легко вдається адаптуватися до будь-якої ситуації, у неї наготові кілька моделей поведінки. Маленькій донечці Люба не вказує, якою вона має бути, нехай обирає сама.

Непідкорення. Роман давно не в ладах із батьком. Ще в юності він вирішив, що ніколи не буде таким, як він, хоча вибрана модель поведінки приносить багато клопотів. Добрий, дещо манірний, легко розчулюється, турбується про усіх друзів, його незвичний одяг часто викликає насмішки, а інколи й агресію оточуючих. Він мріє про прийомного сина, який буде таким, як і він; водночас значно щасливішим, оскільки світ до того часу зміниться на краще.

Андрогінія. Подружжя Віти та Ігоря живе в гуртожитку, в них ма-

ленька донечка, хоча Віта ще студентка. Ігор, щоб полегшити життя дружині і не відривати її від навчання, працює вечорами, а зранку доглядає дитину. Він вважає, що не важливо, хто виконує материнські функції, головне, щоб дитина була доглянута. Віта планує стати науковцем, зробити кар’єру, і переконана: вона та її чоловік встигнуть усе, якщо будуть працювати разом і підтримувати один одного. Донечку планують виховувати відповідно до вимог історичного часу.

Утворення сім’ї – це завжди зіткнення двох особистостей зі своїми гендерними типами підпорядкування. Ось чому взаємини між подружжям значною мірою визначаються співвідношенням саме цих чинників. У **табл. 2** зафіксовані можливі комбінації поєднання різноманітних типів гендерного підпорядкування у шлюбній парі. Цифрами позначені прогнозовані моделі поведінки подружжя, аналіз яких за критерієм конфліктності наводиться нижче.

По-перше, співпадання типів підпорядкування гендерним нормам дає змогу подружжю розуміти один одного на свідомому чи підсвідомому рівнях, а це веде до зменшення імо-

Таблиця 2

Суперпозиція гендерних типів підкорення у подружжі

Жінка \ Чоловік	Поступливість	Схвалення (інтерналізація)	Ідентифікація	Непідкорення	Андрогінія
Поступливість	1	2	3	5а	6
Схвалення (інтерналізація)	2	1	4	5б	6
Ідентифікація	3	4	1	5в	6
Непідкорення	5а	5б	5в	1	6
Андрогінія	6	6	6	5г	1

вірності конфліктних ситуацій на підґрунті прийняття чи неприйняття такої соціальної норми, як гендерна.

По-друге, при комбінації “*поступливість – схвалення*” можливий прихований конфлікт, тому що один член подружньої пари, внутрішньо не приймаючи гендерний стереотип іншого та відчуваючи тиск із боку сім’ї, поступається й діє відповідно до засвоєної партнером моделі поведінки. У критичній ситуації переживання особистої кризи чи ширше – кризи розвитку сім’ї, конфлікт може трансформуватись у гнітючі хвилювання (аж до депресивних станів), або ж перейти в антагонізм.

По-третє, комбінація “*ідентифікація – поступливість*” створює ситуацію, коли один із партнерів ідентифікується з моделями, які для нього на даний час є соціально привабливими, інший відіграє роль “*поступливого*”, тому його висока лабільність буде блокувати сімейні конфлікти. Однак при недостатній гнучкості останнього можуть виникати значні міжособисті утруднення через “*невстигання*” зрозуміти доцільність нав’язаної зовні гендерної стратегії, або ж через жорсткий нормативний тиск родинної референтної групи.

По-четверте, в комбінації “*ідентифікація – схвалення*” підтримка гендерної норми одним із партнерів шлюбну при здатності іншого відтворювати ту чи іншу модель поведінки може привести до конфліктів у тому разі, коли актуалізована модель не співпадатиме з внутрішнім переконанням одного із членів подружжя. При взаєморозумінні й бажанні зберегти добрі взаєностосунки будуть обиратися (свідомо чи напівсвідомо) ті поведінкові схеми, які не порушують

внутрішніх уявлень партнера зі схвальним типом життєреалізування.

По-п’яте, невідкорення гендерним нормам завжди викликатиме внутрішньо сімейні конфлікти. Можна спрогнозувати наявність таких варіантів конфліктності:

а) комбінація “*невідкорення – поступливість*”: один із партнерів, хоча внутрішньо і не приймає гендерні стереотипи, та все ж через страх соціального покарання, нормативний та інформаційний тиск слідує їм; водночас відкрите невідкорення соціальним нормам може викликати незадоволення, злість чи заздрість та ін;

б) комбінація “*невідкорення – схвалення*”: один із партнерів внутрішньо приймає гендерну роль, але не в змозі змиритися з позанормативною поведінкою іншого; тут спектр прояву незадоволення надзвичайно широкий – від ігнорування до агресії;

в) комбінація “*невідкорення – ідентифікація*”: гнучкий партнер, який залежно від ситуації обирає для себе найсприятливіші, соціально схвалені моделі поведінки, “не розуміє впертості й ригідності” іншого; поведінка “*невідкорення*” тлумачиться як нерозумна, соціально небезпечна, котра спроможна спричинити агресію;

г) комбінація “*невідкорення – андрогінія*” (найменш конфліктна): людина, яка має у своєму наборі моделей поведінки, чоловічі і жіночі поведінкові схеми, простіше будуватиме свої взаємини з особою, котра відкидає певні соціальні норми і йде своїм нелегким шляхом.

По-шосте, при комбінаціях, де складовою є андрогінна поведінка, конфлікти у сім’ї будуть мало імовір-

ними, хоча й виникають час від часу із гендерних очікувань партнера. Людина з андрогінною поведінкою є носієм таких якостей і моделей поведінки, які суспільство вважає неадекватними окремому гендеру. Проте саме ці якості допомагають побудувати високоадаптовану сім'ю, у якій діти мають змогу усвідомити рівноцінну важливість як жіночих, так і чоловічих властивостей.

ВИСНОВКИ

1. Теоретична частина дослідження була проведена з метою розширення системи знань із проблем гендерної психології. Теоретичний огляд актуалізованого предметного змісту дав змогу уточнити типи гендерної соціалізації особистості та визначити основні ознаки підпорядкування гендерним нормам. Встановлена залежність гендерних стереотипів від культури і соціальної структури суспільства, у якому вони формуються. Відтак виникла потреба провести відповідні емпіричні дослідження.

2. За допомогою експериментального дослідження, у якому були застосовані результати попередніх теоретичних узагальнень, підтверджено той науковий факт, що процес підпорядкування гендерним нормам є суто індивідуальним, тобто залежить від рівня розвитку особистості, якості виховання у батьківській родині, особливостей її життєвого шляху та від приналежності до певного покоління.

3. Аналіз впливу гендерної соціалізації особистості на сім'ю дав змогу спрогнозувати особливості поєднання у подружжі осіб з різним типом гендерного підпорядкування та по-

будувати теоретичні моделі подружніх взаємин з огляду на їх конфліктогенність.

4. Встановлено, що саме ліквідація гендерної поляризації дасть змогу особистості ширше відкрити свої потенціальні можливості та досягнути психологічного здоров'я. При цьому перспективним напрямком досліджень у психології очевидно стане пошук способів гармонізації психологічного здоров'я через гендерну освіту громадян України.

1. www.gender.ntu-kpi.kiev.ua.
2. Гендерна освіта в Україні // ПРООН в Україні, 2000 (електронний варіант).
3. *Берн Ш.* Гендерная психология. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2001. – 320 с.
4. *Эйдемиллер Э.Г., Александрова Н.В., Юстицкий В.* Семейная психотерапия. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
5. *Давидова Н.М.* Глава семьи: распределение и способ выживания // Общественные науки и современность. – 2000. – № 4. – С. 165–174.
6. *Завгородня О.* Фемінне та маскуліне у психології художньо обдарованої особистості: постановка проблеми // Психологія і суспільство. – 2001. – № 3. – С. 33–44.
7. *Маслоу А.* Новые рубежи человеческой природы / Пер с англ. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
8. *Карпенко З.С.* Аксиопсихология личности. – К.: ТОВ "Міжн. фін. агенція", 1998. – 216 с.
9. *Карпенко З.С.* Герменевтика психологічної практики. – К.: Рута, 2001. – 160 с.
10. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. Т.М. Титаренко. – К.: Агропромвидав. України, 1998. – 348 с.
11. *Хамитов Н.* Философия и психология пола. – К.: Ника-Центр, 2001. – 224 с.
12. Соціально-психологічний портрет молодого подружжя // Гендерний аналіз суспільства. – 1999. – С. 271–283.
13. *Ананьев Б.Г.* О проблемах современного человекознания. – М.: Наука, 1977. – 380 с.

Надійшла до редакції 12.11.2001.